

Проф. др Слободан ВУКИЋЕВИЋ

ЦРНА ГОРА НА ПРЕЛАЗУ МИЛЕНИЈУМА У ВИЗУРИ ЕСЕНЦИЈАЛНЕ И ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНЕ ДЕТЕРМИНИРАНОСТИ

1. ПОЛАЗИШТЕ

Аутентично бивствовање Црне Горе као цјеловите друштвене заједнице остварује се у споју есенцијалне и егзистенцијалне детерминираниости. Социолошка визура овај спој пројектује као својеврсну друштвену промјену чија процесуалност синтетизује моменте детерминизма (нужности) и индетерминизма (могућности избора). Социолошка наука изучава друштвене промјене користећи „ендогени” и „егзогени” модел. Теоријски и методолошки плодотворнија је варијанта повезивања ова два модела.

За Црну Гору на прелазу миленијума веома су битни унутрашњи моменти њене есенцијалне и егзистенцијалне детерминираниости, али се они не могу у цјелини сагледати и процијенити без контекста спољних моментата из ближег и даљег окружења. На тој релацији могу се идентификовати суштински елементи који опредјељују садашњост и будућност Црне Горе на прелазу миленијума и њене могућности у погледу аутентичног избора у остваривању те суштине. Само на тај начин Црна Гора може властиту судбину преузети у своје руке.

Есенцијална детерминираниост црногорске заједнице садржана је у друштвеним нормама, институцијама, систему вриједности, најопштије речено, у цјеловитости цивилизацијско-културног склопа ендеогеног и егзогеног карактера. Сваки грађанин Црне Горе, и она као друштвена заједница, „преузимају” своју есенцијалност из овог склопа, а реализују је кроз егзистенцију која представља њихово бивствовање на специфичан, аутентичан начин. Према томе, до потпуног поклапања есенције и егзистенције јеноставно не може доћи. То ствара не само бројне могућности у односу есенције и егзистенције него и у смјеру тог односа. Социоло-

шко разумијевање и тумачење овог односа, стога, мора имати у виду монументе детерминизма и индетерминизма.

С обзиром на то да су спојена објашњења о историјском структурирању универзума природе и људском искуству, неопходно је мултидисциплинарно тумачење на бази филозофије, науке и умјетности. Размјена резултата у свим областима људског духа, на интердисциплинарној основи, одговоран је пут ангажованости, појединачне и институционалне, у погледу усмјеравања Црне Горе на прелазу миленијума ка Прогресу.

2. „ПОЛИТИКА ВРЕМЕНА” И СЛОБОДА

Кључно питање је да ли Вријеме Црне Горе на прелазу миленијума добија, или које су могућности да добије, онај смјер који можемо означити као Прогрес. Да ли је уопште такав концепт „политике времена”?

Социолошки посматрано „политика времена” данас треба да буде предмет разумијевања и тумачења са становишта Слободе, а не са становишта ослобођења. Једино на тај начин можемо обухватити Вријеме као димензију сублимирајуће дијалектике прошлости, садашњости и будућности, а не простог линеарног редосједа. У тој дијалектици на дјелу је *истовременост* прошлости, садашњости и будућности. Вријеме у том случају представља средство сопствене Историје са циклусима вјечног враћања у споју властитог Логоса и Историје (Вукићевић, 1998, I-IV, 5-40).

Специфичност времена тако добија ону форму и садржину које му дају *културна бащинина* и *културна екологија* једног народа и као таква се укључује у опште историјско вријеме. Општост, или, универзалност времена у овој специфичности има стални, непресушни извор у којем је основа не само постојања људи и њихових заједница, него и трајни и непресушни смисао постојања с временом, а не у времену. У томе је садржана могућност избора и владања властитом судбином.

Овај контекст омогућава, не само разликовање времена, него и међусобно уважавање времена појединих народа и заједница, светог и световног времена, идеолошког и политичког, до времена сваког појединог члана заједнице. Тако се стварају просторне границе историје испуњене специфичним временом, одржавајући унутрашњи континуитет, али и континуитет уклапања у општу историју.

Логика овако схваћеног времена сама по себи не прима *ајсолутизацију* било које врсте, било ког, једног и јединог, догађаја свих времена у свијетлу којег ће се судити и свим другим моментима времена.

Овдје су битна два момента секуларизације времена које Фабијан истиче у покушају разумијевања еволуционе темпорализације: „1) Вријеме је иманентно, а отуда и просторно једнако, свијету (или природи, или свемиру, зависно од аргументације); 2) односи између дјелова свијета (у најширем смислу природних и социокултурних цјелина) могу се раз-

мјети као темпоралне релације. Раширеност у простору одражава директно, што не значи просто или на очите начине слијед у Времену” (Фабијан, 2001, 26).

Есенцијалну и егзистенцијалну детерминираност времена морамо цијенити кроз његову квантитативну и квалитативну природу. Веома аргументовано значајни аутори истичу да је у савременом свијету много наглашеније усмјеравање распрострања времена у квантитативној него у квалитативној равни, а то значи запостављање оне врсте времена која садржи есенцијалну, смисаону димензију човјековог бивствовања. Таква квантофренија не дозвољава „времену да буде независно промјенљива од догађаја које биљежи” (Фабијан, 2001, 28). Пуко физичко трајање тако, из пуке безначајности, прелази у другу крајност и заробљава сву смисленост човјековог бивствовања.

Квантофренија времена прави лажни универзализам производећи униформност која гуши смисао идентитета и његову изворност, претварајући све у исто. Дифузионизам времена као просто заробљавање времена квантитетом своди се на „писање историје без *Времена народа, без историје* (подвукао С. В.)” (Фабијан, 2001, 34)

Квалитативан приступ кроз *ишиолошко* вријеме „сигнализује употребу времена која се мјери не као протекло вријеме, нити у односу на тачке на (линеарној) лествици, него у смислу догађаја који су сциокултуролошки значајни, или још прецизније, у смислу интервала између таквих догађаја” Фабијан, 2001, 40). Ово представља есенцијални оквир *интерсубјективног* времена у којем се одвија егзистенцијална комуникација људске акције и реакције. На овој релацији есенције и егзистенције вријеме се испоставља као *димензија* друштвене стварности, а *култура* као специфичан начин стварања и производње друштвеног живота, вјеровања, вриједности и уопште средстава цивилизацијске опредмећености. „Кад се вријеме једном прихвати као димензија, не само као мјера, људске активности, сваки покушај да га елиминишемо из интерпретативног дискурса може само да доведе до искривљеног и веома бесмисленог представљања” (Фабијан, 2001, 42). Комуникација кроз интерсубјективно вријеме конституише категорију истовремености која означава заједничко вријеме, то јест да учесници кроз истовременост, или путем истовремености, дијеле исто вријеме без обзира на простор.

Свако вријеме има своје мјесто. Ни једно вријеме не смије бити употребљено, боље рећи злоупотријебљено, као средство за реконструисање неког, или нечег, другог. Проучавање „примитивних” племена третирало је њихово вријеме као „неку врсту машине кроз вријеме, као завиривање у сопствену прошлост, које ће нам омогућити увид у доказе о раним везама у великом Низу. Али стварни напредак је постигнут када је ова народна машина кроз вријеме употријебљена појачаном снагом али без икакве бриге за реконструисање прошлости: када су племенска

груписања проучавана ради њих самих и објашњавана помоћу њих самих, а не као *остаци* из даље прошлости” (Гелнер, 1994, 18, у Фабијан, 2001, 57).

То је једини пут да заснујемо концептуализацију времена блиску *природи* (а тиме и слободи), али и да процијенимо оне које су далеко од ње. Вријеме блиско природи уважава специфичности природе уопште, и људске природе, јер се конституише у једној врсти „културног знања, оној која служи у „организацији практичних активности, нарочито производних” (Фабијан, 2001, 63). Управо у култивисаном практичном контексту, налазимо универзалне категорије времена што потврђује неспорну чилњеницу да се универзалност заснива у дубини идентитета (етнокултурног – прије свега). Прихватање тезе да свако вријеме има своје мјесто утемељује везу културе знања и културе понашања

Вријеме далеко од природе укључено је у „обредну комуникацију” која на нивоу структурално-функционалистичке равни постварује вријеме и искључује критику идеолошке употребе (злоупотребе) времена. Функционалистичка употреба времена остаје на нивоу прагматичности запостављајући кардиналну чињеницу да *веза* коју успостављамо између ствари, претходи свим стварима, служи да их одредимо, или, боље рећи, да их *осмислимо*. Функционалистичкој употреби времена, вријеме је потребно само зато да би га злоупотребило, да би било злоупотријебљено у прагматичке сврхе, а не у смислу практичности. То је апологија попуњавања политичког простора, политичким временом, при чему се заробљавају природни извори, а афирмишу идеолошки конструисани инструменти силе. Егзистенција овдје пориче есенцијалну путању човјека и друштва на темељима слободе.

Ова злоупотреба времена, наизглед прави свјетско вријеме, а уствари нас немилосрдно избацује из токова есенцијалног утемељивања свјетског духа. Хегел би рекао: „То јесте, али није умно, па самим тим није реално”. Према томе, реалну, смисаону детерминацију морамо изводити из споја есенцијалне и егзистенцијалне могућности једног друштва и његових грађана, а не само из просте егзистенцијалне компоненте. Једино у том споју могуће је сагледати конкретене посљедице као врхунски критеријум истинитости, корисности и смисаоности одређених процеса.

Етичке вриједности као есенцијални садржај друштвеног идеала, носене својом аутентичношћу и природном дубином и снагом свог идентитета, издижу се на ниво универзалних вриједности. Тако оне поспјешују временски детерминизам свугдје и свагда у неумитном споју логоса и историје. Истовременост овдје обезбеђује њихово *релативно важење* – условљено мјестом, временом, социјалним положајем и посебно културном традицијом одређених друштава, заједница, група, али и пуну легитимност универзалног значења и смисла.

3. СВЈЕТСКИ КОНТЕКСТ ВРЕМЕНА

Узајамни однос партикуларног и универзалног производи непрестано критичко и самокритичко суђење друштвеној стварности, а то је уствари спој есенције и егзистенције на свим нивоима. У овом споју се успоставља разлика између смисла и истине, између тумачења и оцјене вриједности једне мисли и њеног дејства у друштвеној стварности. На овој основи се диференцирају елементи даљег развоја једног друштва: „само оно што онемогућава даљи прогрес треба да буде укинута, а све оно што је тековина претходног развоја, а омогућава, непходно је, за даљи развој треба да буде очувано и уграђено у нову форму” (Марковић, 1999, 54). *Овај сиваралачки чин можемо означити као моменати произвођења есенције.* Оно што је настало у споју есенције и егзистенције претходног развоја, а вриједно је, прогресивно за даљи развој, представља есенцијалну детерминанту тог развоја, основ даљег укључивања у историју.

Појам праксе тако добија не само онтолошку и епистемолошку већ и аксиолошку димензију, а то значи *кашегоричалну одређеност*. „Дијалектички појмови границе, негативног, новог, прогреса, вредносни су појмови. Они представљају концепцију о историјски могућем, идеалном, људском бивствовању” (Марковић, 1999, 58)

Само у споју есенције и егзистенције праксис има категоријално одређење и пунину индивидуалне и колективне дјелатности која значи укидање границе људској слободи и самоостварењу. У том битном моменту је разлика између *ослобођења*, које увијек остаје у границама одређеног система и *слободе*, која значи квалитативно самодјелатно помјерање и развој постојећих структура и положаја појединаца и друштва у њима. Слобода представља отвореност структура унутар и према споља.

Есенција и егзистенција се налазе у непрестаном преиспитивању. При том, не икрсавају често стварне могућности једног друштва, а неријетко долази до спојева који се не могу означити прогресивним. Напротив, често ирационалности, нехуманости, неморалности, сила и насиље избијају на површину друштвених збивања и одређују смјер друштвених кретања. Битни чиниоци од којих зависи спој есенције и егзистенције су специфични за свако друштво, а по значењу се издвајају: констелација друштвених снага, карактер постојећих политичких институција, политичка култура, општи степен друштвене свијести и морала, степен толеранције. Од њих у основи зависи карактер повезивања визије и дневне политике.

Велике визије су обично усмјерене на универзалне вриједности: живот, мир, слободу, правду, креативност, љубав. Али, све оне имају реалну вриједност ако их остварује свако за себе – сваки појединац и свака заједница. Живот, мир, слобода имају универзалну вриједност ако су вриједности за све грађане, породице, друштва. У томе је непобитна истина и смисао универзалности, а то значи да универзалност своју истину и

смисао црпи из дубине идентитета појединаца и њихових заједница, то јест из одређеног степена „онтолошке сигурности”.

Нова визија на прелазу миленијума истиче нарочито сљедеће елементе: квалитативни одрживи развој који само у ограниченом степену зависи од оскудних извора; рационално коришћење енергије уз усмјерење на соларну енергију, енергију плиме и осјеке и друге облике добијања енергије; радикално разорување и одбацивање милитаризма; културне потребе и културне активности ставити у центар пажње; ускладити природу рада и природу и смисао људских потреба; демократију и политичке институције базирати на принципу слободе. (према: Марковић, 1999)

Какви постоје историјски услови за остварење Нове визије на прелазу миленијума? Одговор можемо дати на основу: 1) цјеловитог познавања постојећих друштвених снага одређеног друштва и логике цјелине његовог функционисања; 2) рационалног избора који узима у обзир еманципацију свијести и еманципацију сензибилитета у погледу прихватања основних вриједности Нове визије.

Овдје је битно идентификовати оне друштвене снаге које су носиоци новог и оне које желе задржавање *statusa quo* (у структури власти и у структури масе). Зато је потребно познавање духовне климе једног времена, интелектуалног и моралног стања једног друштва уз уважавање свјетских процеса и проблема који имају планетарни карактер.

Уважавање глобалних процеса подразумејева откривање политичког смисла глобализације у смјеру успостављања свјетске доминације из једног центра, на једној страни, и универзализације на принципу интеграције различитих идентитета уз очување њихове изворности, на другој страни. Једноставно, правити разлику између универзализма као тоталитаризма, унификације, униформности и универзализма (универзализације) као равноправног и слободног повезивања различитих идентитета. Нови свјетски поредак је институционализован тако да производи есенцију (негативну) која доводи у питање изворну егзистенцијалност многих. Глобализација тако представља увођење својеврсне диктатуре у свјетским размјерама, која не може ни по чему бити мање зло, него што је диктатура у појединачној држави. Поготово, свјетска диктатура не може ничим допринијети укидању диктатуре у појединачној држави.

Прогресивни карактер цивилизације од античке грчке, демократске римске републике до ренесансе и просвећености и хуманизма нашег времена доводи се у питање Новим свјетским поретком. Присилни карактер раста има превасходно квантитативну димензију, обесмишљавајући раст на квалитативној основи и усмјерености.

Изназ се мора тражити у глобализацији на принципу демократије, слободе што претпоставља трајно постојање и истовремени развој многих нивоа идентитета – од личног, групног, националног до најопштијег нивоа. Сваки идентитет представља једну цјелину конституисану

као општост саму за себе. То обезбеђује перспективу човјечанства на бази постајања аутентичних друштава. У том смислу свијетла тачка свјетске есенцијалности је: „Повеља о универзалним људским правима (1948-1966)”, али је затамљена егзистенцијалном грубошћу Новог свјетског поретка који не дозвољава да се њена универзалност заснује у дубини идентитета на свим нивоима од појединачног до националног суверенитета. Тоталитарност Новог свјетског поретка не дозвољава да се цивилизација испољи као слободно стваралачко трагање за смисаоним цјелинама на нивоу одређених идентитета односно аутентичних друштава. Та цјелина јесте духовни простор једног народа испуњен временом његове националне културе која осмишљава живот и дјелатност припадника тог народа.

4. XX ВИЈЕК И ЊЕГОВЕ ПОСЉЕДИЦЕ

Питање наше судбине у XXI вијеку морамо разумијевати кроз XX вијек као прошлост и узроке који су је произвели. Међутим, наша судбина је много више везана за *посљедице* које нам је XX вијек оставио као Нову појаву са новим условима ендogene и егзогене природе.

Спој есенције и егзистенције у XX вијеку попримио је форму насиља:

1) над природом (природа је више уништена у XX вијеку него у свим претходним заједно);

2) над људима (у билансу XX вијека стоји да је више него икад раније убијених љди);

3) над друштвом (највише имамо институција забране, а не оних које омогућавају и усмјеравају хумано, слободно-стваралачко и морално, а тиме и прогресивно испољавање и усавршавање човјекове природе).

Сва ова насиља су судбоносна за свијет, па наравно и за Црну Гору, више због посљедица него због узрока. У тој асиметрији узрока и посљедица садржана је тајна човјекове слободе. Своју слободу човјек испољава у рјешевању задатака које му намећу посљедице и тиме одређује своју судбину. Ослобађајућа вјера која у садашњости предвиђа и посљедице за будућност издиже нас на ниво слободе.

У том смислу много је значајније филозофско, научно, морално и практично питање како у XXI вијеку превладати структуру моћи и насиља које нам је у наслеђе оставио XX вијек него се бавити „оузроченом” прошлошћу.

Битно је овдје уочити и сазнати настајање лажне симетрије времена, „открива се неподударност „оузроченог” здравог разума, који узроке садашњости изводи из прошлости и ослобађајуће вјере, која у садашњости предвиђа последице за будућност” (Епштејн, 2001, 42).

Доменом „оузрочене” прошлости можемо достићи само ниво ослобођења, али не ниво слободе.

Луцидна је констатација да је „11. септембар 2001“: „Догађај који у себи сједињује све догађаје који се никад нијесу десили“. „Дакле – пише Фабијан 1983 – остаје само свеприсутно порицање истовремености које у крајњем изражава космички мит застрашујуће величине и упорности. Она тјера машту и храброст да представе шта би се десило Западу (и антропологији) да његову временску тврђаву изненада нападне Вријеме његовог Другог“ (Фабијан 2001, 54). Ово је било заиста правовремено упозорење Америци за „11. септембар“, или, утопијско предсказање које је имало сву реалност преласка у историјско.

Америка не само да није благовремено примила ово упозорење, већ се и након „11. септембра“ врти у зачараном кругу своје моћи и силе.

„11. септембар“ јесте терористички акт, неспорно. Али, и много више од тога.

Истовременост неумољиво дјелује тако да стријела времена која је раскинула двополну, много ће брже, надајмо се, раскинути уницентричну структуру моћи, силе и насиља.

Америка хоће једино силом да угуши *истовременост* Запада и Истока, развијених и неразвијених, оних који више и оних који мање знају, богатих и сиромашних, моћних и немоћних, да свођењем „11. септембра“ на терористички акт прикрије суштинско размеђе миленијума, њиме означено и осмишљено.

„11. септембар“ је историјски моменат који је поставио питање Времена на нов начин, „дозволио“ Времену да буде независно промјенљива од догађаја и произвео универзалну посљедицу у квалитативној граници Времена.

Универзалном дифузијом страха, бруталном очигледношћу да сви – моћни и немоћни – могу искористити многа достигнућа људског ума у деструктивном дејству, то јест у функцији силе и насиља, од биолошког рата па даље – дотакао је овај историјски моменат сваки кутак на Земљиној кугли и времена свих. Показао да на силу свако може одговорити силом.

И силна и пресилна Америка мора у тој граници спознати своју коначност и у рејшавању посљедица ове епохалне промјене више размишљати о принципима слободе, хуманитета и моралности при одлучивању о својој судбини – наравно и судбини других. На то је упозорио Ноам Чомски у својој првој изјави поводом „11. септембра“.

„11. септембар“ је својим вишеструким посљедицама далеко превазишао властите узроке и „дозволио времену да буде независно промјенљива од догађаја које биљежи“ Фабијан, 2001, 28. *Тиме „11. септембар“ не значи догађај већ епохалну промјену којом се есенцијално и егзистенцијално обиљежава прелаз миленијума.*

5. ПРИНЦИП МОЋИ И ПРИНЦИП ПОТРЕБЕ

У питању је спознаја појма оптималне *историјске моћућности свога времена*. Она се може спознати у снажном споју Логоса и Историје који

приводи *Посљедицу као Нову појаву*. XX вијек оставља XXI вијеку у наследиство: тежњу за глобалном владавином, идеолошку лицемјерност, неограничени егоизам, квантитативну парадигму друштвеног развоја, разне облике диктатура. Много је битније открити историјске могућности превладавања ових отуђених времена, или злоупотреба времена, него саме узроке њиховог настајања, који нас сами по себи затварају у прошлост, који нам измичу вријеме садашњости, а нарочито вријеме будућности.

Добро би било стално се присјећати дивне и веома тачне и поучне констатације да су се људи удруживали борећи се против природних неједнакости, а створили су друштвене неједнакости. Врх леденог бријега је XX вијек као вијек моћи.

Да ли савремени човјек има потребу за новим спојем есенције и егзистенције на прелазу миленијума, односно каква је његова потреба за превладавањем митова епохалне свијести који су довели до споја есенције и егзистенције у виду насиља над природом, људима и друштвом?

Да ли Прогрес за XXI вијек можемо у том смислу означити као *друшћивену промјену* из XX вијека Моћи у XXI вијек Потребе као примарне вриједности са утопијским дејством, а то значи реалном надом да ће се ова Утопија остваривати као Историја и тако значити спој есенције и егзистенције на принципу слободе, креативности, хуманости и моралности.

Моћ XX вијека, без обзира да ли се заснива на власти или енергији, или било чему другом, јесте Нова појава – посљедица која се не може свести на „оузрочену” прошлост, па ни њено превладавање не може остати на обрачунавању са узроцима који су је изазвали. Ако би остали на третману моћи XX вијека као „оузроченом” прошлошћу, остали би у домен ослобађања, а не слободе. Истинска људска Потреба превладавања Моћи XX вијека је вид Слободе која далеко трансцендира, значењем и смислом, „оузрочену” прошлост.

Моћ XX вијека као „оузрочена” прошлост даје ограничени контекст ослобађања у којем крајњи домет може бити превладавање једне врсте моћи и стварање друге врсте моћи. Добијамо непрестани *circulus vitiosus* у којем ограничено бављење само узроком неумитно изазива кашњење у времену – остајање у времену, а не ход са временом. Без захватања посљедице као нове појаве, која физички и метафизички, трансцендира властиту узрочност, не можемо ићи са временом, односно бити савремени. „Оузрочена” прошлост продукује нереалну Утопију чије утопијско прелази у утипиистичко, то јест у идеологизовану, политизовану егзистенцијалност.

Захватањем Посљедице као Нове појаве успоставља се позитивна корелација на линији реална Утопија – Слобода. Онтолошки, ова корелација производи Нове људе са суштински новом Потребом за непрестаним остваривањем Слободе, а не ослобађањем од нечег и неког у затвореном кругу „оузрочене” прошлости.

Редуцирањем последице као Нове појаве, на њену „оузрочену” прошлост и њену структуру моћи, јесте редуцирање не само идејно-политичке него и филозофско-научне свијести на ослобођење. У релацији Последица (као Нова појава) – Нова потреба – Слобода сви учесници, на свим нивоима, су самосвојни ствараоци: сељаци; радници; стручњаци; руководиоци; политичари; филозофи; научници; умјетници. Све области друштвеног живота и рада и све институције друштва добијају потребан ниво аутономије на бази које могу исказивати своје унутрашње могућности. Друштвени систем је на принципу могућности аутономног, стваралачког функционисања свих својих дјелова. Прогрес је овдје увијек на почетку као афирмација система вриједности које се заснивају на Принципу потреба, а не на Принципу моћи.

Моћ и ослобађање од одређене структуре моћи рађа Моћ, а не Потребу, рађа уствари Потребу моћи, а не Моћ потребе. Потреба моћи не доноси никакву суштинску промјену у друштву.

У релацији Последица (нова појава) Нова потреба – Слобода и њеном утопијском утемељењу, имамо нов квалитет у самој *вези* есенцијалне и егзистенцијалне димензије друштвених промјена. Прецизније речено, сама *веза између ствари и појава добија прави значај, значење и смисао, постоје важнија од самих ствари*. Вриједности и промјене менталитета постају основни агенси промјене, јер им је полазиште у Принципу потребе, а не у самој потреби као таквој. Принцип потребе је есенцијално одређење потребе. Сама потреба као таква је егзистенцијално одређење потребе. *Принцип потреби обухвата бивствовање и смисао бивствовања, а сама Потреба своди бивствовање на нужност бивствовања*.

Према томе, основно питање прелаза миленијума јесте како из круга Моћи у којем се све више затварао XX вијек, прећи на Принцип потреба као утопијски темељ XXI вијека.

XX вијек, као вијек моћи, разбијањем *Демоса* на свим нивоима, као социјалне масе, имао је најефикаснији извор *Енерџије* која храни вољу за *Влашћу* и обезбјеђује монополску позицију *Елиџа* (владајућих и опозиционих – свеједно) као носилаца власти. Елите власти су се на томе одржавале читав XX вијек, да не идемо даље у прошлост.

Све апокалиптичке линије XX вијека: милитаризам-противљудска; биоинжењеринг-противприродна; прљаве технологије-противпланетарна су у функцији круга Моћи, а противне Принципу потреба.

Нови свјетски поредак упорно дејствује читав у правцу редуковања Потреба на егзистенцијални ниво саме потребе, без Принципа потребе као смисаоног и метафизичког утемељења самог бивствовања људи и њихове заједнице. Круг Моћи XX вијека нужно рађа *Негајивну есенцијалност*, уствари поставља на главу однос есенцијалности и егзистенцијалности са финалним продуктом планетарног тоталитаризма и цивилизацијског варварства. Раст који се постиже у овим условима је *Нейри-*

родни раси који све учеснике доводи у апсурдну дилему: привредни успјех на рачун уништења природе или очување природе по цијену привредног краха. *Прогрес* у смислу задовољавања фундаменталних људских потреба у том кругу нема мјеста. Нема мјеста наша основна потреба, која значи нашу генеричку суштину, да живимо у *ауџентичним друштвима* и на тој основи једни са другима, већ примарну позицију добија потреба да живимо једни против других, у најбољем случају јени поред других.

Вријема дјеловања заснива се на *Принципу силе* и сва његова динамика је на том принципу. Сила је увијек бржа од истинске људске потребе и све подређује – природу и људе – голој егзистенцијалној и њеној нужности. Она не дозвољава времену да дјелује на принципу есенције и на њој засноване егзистенције, да се унутрашње потребе и могућности појединаца и њихових заједница, са њиховим изворним значењем и смислом, учитају у временску димензију еволуције. Она не дозвољава да култура потреба (како би рекао професор Ратко Р. Божовић) влада људском природом и омогући њено хумано, креативно и морално испољавање и функционисање. Наша путовања кроз вријеме, или са временом, нијесу усмјерена културом потреба, већ су искривљена преставом моћи – како би рекао Леви Строс.

Социолози управо показују да то не дозвољава да друге културе, као аутохтоне, посебне системе вриједности, доживљавамо као блиске, да проналазимо заједничке вриједности било да се ради о појединим друштвима или о глобалном друштву.

Концептуализација заједничких вриједности не доводи у питање национални или било који идентитет. Ради се уствари о концептуализацији времена као есенцијалности вјеровања и вриједности која афирмише и оправдава идентитет једне културе. За разлику од структурализма и натурализма који избацују вријеме из сфере свјесне културне производње овом концептуализацијом се вријеме управо укључује у свјесну културну производњу. Неспорно је, да су могућности културне размјене на бази свјесне културне производње безмјерне.

6. ЕСЕНЦИЈАЛНИ КОНТИНУИТЕТ ЦРНОГОРСКЕ ИСТОРИЈЕ

Континуитет црногорске историје је заснован на Слободи у којој Принцип потребе има примарну позицију у односу на саму потребу као егзистенцијалну нужност.

Црна Гора наговјештава прелаз миленијума у којем је Вријеме, а не простор, њена есенцијална одредница. То мора пратити процес конституисања Црне Горе као модерне заједнице грађана у којој ће истовремено бити на дјелу: слобода, рационалност, предузетништво и мотив постигнућа, социјална правда као основ за извођење свих моралних вриједности. Ни један од ових елемената не може имати свој пуни смисао, значај и значење независно један од другог.

То је принципијелна основа за просуђивање – теоријско и практично – есенцијалне и егзистенцијалне детерминаности Црне Горе на прелазу миленијума.

Стварна друштвена промјена са позитивним посљедицама не може бити изведена уколико нема ваљану филозофски и научно засновану есенцију.

Наравно, есенцијално заснивање трансформације постсоцијалистичке Црне Горе не може остати само на филозофско-научном утемељењу. Оно подразумијева и перманентну активност на еманципацији свијести и сензибилитета грађана да прихвате и саморазумију есенцијалне садржаје и реализују их својим егзистенцијалним избором.

Највећа опасност за прави, природни и здрави спој есенције и егзистенције у Црној Гори јесте стварање затворених – бирократизованих структура: политичких, етничких, религијских, просторних, корупционашких и криминалних које прати институционално затварање. То нужно води стагнацији, статичности система, његовој онеспособљености да иманентно производи основе властитог развоја. Затворене структуре нужно воде не само властитом распаду и хаотичности него и хаотичности друштва у цјелини.

Најдиректнији израз затворености је монопол политичког времена. Политички догађаји апсорбују скоро све наше вријеме. Читав процес постсоцијалистичке трансформације у Југославији одвија се под монополом политичких догађања која не дозвољавају нашем времену индивидуалном, породичном, радном, професионалном, пријатељском, филозофском, научном, слободном да буде у односу на њих независно промјенљива. Једноставно, заробљени смо политичким временом, а политичке елите – једнако владајуће и опозиционе – исказују се као прави виртуози производње лажне потребе за политичким временом и тако обезбеђују широко тржиште за свој производ.

Није чудно такво понашање политичких елита, али је невјероватно како лако обезбеђују широко тржиште за тај лажни производ у свим структурама становништва, па и у начним круговима и институцијама.

У заклону монопола политичког времена ове елите без принципа започињу сваки почетак. Ни један акт не задобија легитимитет оснивачког акта. Довољно је навести примјер уставне праксе СРЈ од њеног оснивања до недавног Београдског споразума. Без принципијелног полазишта сваки почетак је производио хаотично повезивање „визије” са постојећим и новим институцијама и наравно политиком у вези са тим. Полази се, на примјер, од плурализма својине да би се дошло до апсолутизације приватне својине. Не дефинише се плурализам својине, не разликује се својина и власништво већ се својина радукује на власништво и тако даље. Због тога није ни чудо што је трансформација социјализма остала на нивоу симулирања промјене, лутањима од социјализма ка капитализму, од либералног ка државном капитализму и слично, а не усмје-

рена у правцу стварне друштвене промјене есенцијалног и егзистенцијалног карактера у складу са прогресивним кретањима савременог друштва и сопственим могућностима (Вукићевић, 1998б).

Тенденције затварања су присутне и на етничкој основи: по одређењу, породично, језички, религијски, просторно. У основи ових тенденција је вредносно-морална структура логике ослобађања, а не слободе, која претпоставља држање дистанце према Другом – просторног и временског удаљавања од Другог, да би се од њега ослободили.

Структура знања коју продукује наш образовни систем, научне и културне институције, медији, или је сувише општег карактера, или на нивоу етничке датости, тако да више прикрива, него што открива истину о цјелини наше мултиетничке и мултиконфесионалне заједнице и тако не доприноси међусобном упознавању и интеркултуралној сарадњи. На овој основи је нарочито потребно критичко преиспитивање наше „школске науке” и њених образовних програма који данас обилују застарелим појмовима и категоријама или њиховим задржавањем на тако уопштеном нивоу који не могу значајније побудити и одиграти еманципаторску улогу свијести и сензибилитета ученика као субјекта образовног система. У таквој подијељености субјекта и објекта образовног система не настаје извор моћи који битно утиче на ток модерних идеја и акција.

Још увијек превладава друштвена клима у којој настојимо да Другог задржимо изван „нашег круга”, размишљајући у оквирима доминације, експлоатације, агресије као једино могућих међусобних односа, усмјеравајући се више на онемогућавање ближе интеграције и интеркултуралности, плашећи се да оне могу бити само асимилаторске, освајачке, агресивне.

Ни једна затворена структура не жели отвореност у смислу квалитативног посредовања са окружењем. Затворена политичка структура не жели квалитативно посредовање са науком, образовањем здравством, привредом. Исти је случај ако се наука, образовање, здравство, привреда конституишу као затворене структуре, односно подсистеми глобалног система једног друштва. Затворена политичка структура „отворена” је за сарадњу само оним субјектима – индивидуалним и колективним – који дају аргументирану подршку њеним програмима и тако представљају апологију њених активности којих се и она сама најчешће врло брзо одриче. Зато, ту око нас, несметано ничу институције које се декларишу као научне, а без елементарних научних критеријума.

7. ЈУЖНОСЛОВЕНСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА И ЦРНА ГОРА

У остваривању *истовремености* са својим ближим и даљим окружењем значајан је степен *ујоредивости* у појединим областима живота и рада и посебно са становишта етнокултурног идентитета Црне Горе као типа друштвене заједнице. Питање значаја, значења и смисла појединих елемената

истовремености је релативно с обзиром на логику ситуације, али и с обзиром на логику „онтолошке сигурности” у погледу очувања свог етнокултурног идентитета и перспективе његовог прогресивног развоја, као и у погледу стабилности материјалног и друштвеног окружења.

Кретање *цивилизацијских крузова* на одређеном подручју је у том контексту посебно значајно.

Балкан је са континуитетом прожимања, прије свега, грчке, јужнословенске, романске и исламске цивилизације веома карактеристичан. Ова цивилизацијска кретања су пресудно утицала да се не поклапају догађаји и вријеме, да се не поклапа етнокултурно и политичко, да се на природном споју етничког и грађанског крећемо ка модерним заједницама грађана.

На овом путу се дешавају груба одступања.

Догађај или догађање распада Југославије, када је тај историјски чин завршен, не можемо узети као „прави суд”, то јест коначан суд о идеји југословенства у склопу кретања јужнословенске цивилизације, чије вријеме нико не може прекинути, камоли укинути.

Временска дистанца коју успоставља одређени историјски догађај није коначно вријеме, јер би сама дистанца у том случају била безвремена. То би била тврдња да се југословенска идеја коначно гаси и да не може никад више имати никакво значење и смисао. То би било догматско-статичко, безвремено или ванвремено разумијевање идеје југословенства и Југославије као историјског реалитета, и ако је то у политичким круговима веома присутно, и што наравно, представља политичку злоупотребу времена.

Интересантно је да лако напуштамо неке идеје које имају пуну временску димензију и перспективу, али зато се веома тврдоглаво држимо неких којима је временски сат исцурио прије вијек или чак два вијека.

Временско разумијевање Југославије – и као идеје и као историјског реалитета – представља динамичко, креативно одношење са футуристичким димензијама утопијског, а не утопистичког, карактера у склопу прогресивног кретања јужнословенске цивилизације. Једино у том есенцијалном предворју можемо предвиђати утопијско спајање југословенске идеје са егзистенцијалним процесима и у оквиру тога даљим развојем неспорног идентитета свих јужнословенских братских народа. Наравно, то подразумејева развој и саме идеје југословенства у складу са есенцијалним и егзистенцијалним процесима савременог друштва.

8. ЦРНА ГОРА НА РЕЛАЦИЈИ ЦЕНТАР – ПЕРИФЕРИЈА

Неспорно је да се Црна Гора налази у зони периферије, али је при том веома битно наше поимање центра.

Центар данас можемо појмовно и категоријално идентификовати на дисперзивној равни: силе, политике, науке, културе, религије, традиције и то у есенцијалном и егзистенцијалном смислу.

Центар силе данас јесте Америка. Али, не би било мудро некритички се приклонити том центру и прихватити његову логику. Но, Америка није само центар силе. Наука, техника и технологија, привреда, култура су неспорно достигнућа америчког друштва која чине прогресивне садржаје дисперзивног центра моћи савременог друштва. Контакт са временима садржаним у овим достигнућима може битно утицати на наш убрзани развој.

И ако нијесу без основа процјене да „вријеме несумњиве хегемоније САД истиче” много је битније пронаћи *modus vivendi* нашег бивствовања у условима постојања актуелних центара моћи и силе, него истраживати и предвиђати њихову скору пропаст и заносити се својим доприносом у том чину.

Ваљда смо научили лекцију из социјализма када смо непрестано указивали на противречности капитализма предвиђајући неминовност његове брзе пропасти, ни једног момента не предосјећајући своју пропаст.

9. ПРИНЦИП КВАЛИТЕТА И ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА ЦРНЕ ГОРЕ

Релацију Вријеме-Прогрес у Црној Гори на прелазу миленијума није могуће креативно разумијевати без *теорије и праксе*, при чему вриједносна начела као темељни критеријум цјелокупног оцјењивања и осмишљавања добијају истинску и истиноносну љдску мјеру. Аксиолошке димензије се у овом односу Времена и Прогреса јављају, априорно и апостериорно, као претпоставке и као резултат. Тако добијамо праксу посредовану теоријом и моралом, ослобођену контеплативног – просторног и временског дистанцирања и холистичке униформности и глајхшалтовања.

У тој ситуацији долази до изражаја пуна слобода и аутономија науке, али и етика убјеђења и етика одговорности као друга стране слободе – оговорност за посљедице научног дјеловања.

Релације Вријеме-Прогрес претпоставља *Принцип квалитетности* у темељу своје есенцијалне визуре. Квалитет у свим областима живота и рада и на свим нивоима обезбјеђује непосредно задобијање ауторитета и природно конституисање *елите друштва*. *Национални интерес се у таквом концепту цјеловито сагледава са савановишћима унутрашњег и спољег суверенитета земље*.

Пројекат Времена на Принципу квалитета усмјерава људску мисао и дјелање на могућности, а не на ограничености; на смисаоности, а не на ирационалности; на хуманост, а не на нехуманост и друштвену патологију; на конституисање институција које ће бити довољан оквир за испољавање доброћудних страсти и интереса људске природе и природе уопште. Ради се о концепту *здрово времена* који афирмише сопствене снаге једног друштва и подстиче самоосвешћивање грађана о сопственим снагама и реалним околностима за остваривање личних интереса и општег добра.

Принцип квалитета је сигуран пут у демократизацију друштва, а не обрнуто. Демократска трансформација постсоцијалистичке Црне Горе одржива је једино на *истовремености Моћи и принципа људске пошребе и Принципа квалитета*.

На овој есенцијалној основи Црна Горе треба да тражи егзистенцијални избор на прелазу миленијума.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ентони, Гиденс (1998), *Последице модерности*, Београд, „Филип Вишњић”.
2. Епштејн, Михаил (2001), *Блуд рада*, Нови Сад, Стилос.
3. Фабијан Јоханес (2001), *Вријеме и Дружи*, Никшић, Јасен.
4. Хиршман, Алберт (1999), *Сираси и интереси*, Београд, „Филип Вишњић”.
5. Марковић, Михаило (1999), *Друштвена мисао на прелазу миленијума*, Београд, Службени лист СРЈ.
6. Перу, Франсоа (1986), *За филозофију новој развоја*, Нови Сад, Матица српска.
7. Шнапер, Доминик (1996), *Заједница грађана*, Нови Сад – Сремски Карловци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
8. Вукићевић, Слободан (1998), *Мисли о науци и образовању*, Цетиње – Никшић, Обод – Институт за филозофију и социологију.
9. Вукићевић, Слободан (1998), *Симулирање промјене – трансформација социјализма*, Подгорица, Универзитет Црне Горе.
10. Вукићевић, Слободан (2001), *Пројекат у контексту социолошког значења времена*, Зборник: Социолошки аспекти прогреса и културе, Никшић, Јасен – Институт за филозофију и социологију.
11. Вукићевић, Слободан (2001), *Свјетски простор и друштвени хабијус Србије и Црне Горе*, Београд, Институт друштвених наука – Зборник: Глобализација и Транзиција.
12. Вукићевић, Слободан (2002), *Транзиција, својина, власништво*, Београд, Институт друштвених наука – Зборник: Транзиција и институције.

Prof. dr Slobodan VUKIĆEVIĆ

MONTENEGRO AT THE TURN OF THE MILLENNIUM AS VIEWED THROUGH THE PRISM OF ESSENTIAL AND EXISTENTIAL DETERMINISM

Summary

How to get away from the vicious circle of power, force and violence exercised upon nature, people and society, which the twentieth century has established?

The power of the twentieth century, whether based on authority or energy, or anything else, is the New situation (consequence) which cannot be reduced to „caused past”, and

hence, the surpassing of this situation cannot rest upon requital with the causes which brought it forth.

The twenty-first century can make an epochal social change if the Principle of power is replaced with the Principle of the need. The values and changes in mentality may become the basic moving forces for changes in case they ensue from the Principle of need, not just from need itself.

The continuity of Montenegrin history is based on the Freedom in which the Principle of need has a primary position as compared with the very need as existential necessity.

The democratic transformation of post-socialist Montenegro is sustainable only if based on the simultaneousness of the Power of Principle of human need and the Principle of Quality. The Principle of Quality is a secure way to the demokratization of society, but not vice versa.

It is this essentiality in which Montenegro has to look for an existential choice at the turn of the millenium.

